

«А СЭРЦА ЁСЁ ІМКНЕ ДА БАЦЬКАЎСКАГА КРАЮ...»

Вясна 1911 года. Гэта быў год вялікіх турбот, задум і спадзяванняў юнага паэта Максіма Багдановіча. Неўзабаве экзамены на атэстат сталасці. Скора пакіне ён сцены гімназіі, раз'едуцца аднакласнікі. Трэба выбіраць далейшы шлях у жыцці. Для Максіма ён ясны: літаратура. Толькі гэта! Каб удасканаліць свае веды ў галіне філалогіі, добра было б скончыць універсітэт. На жаль, гэта немагчыма... Бацька Максіма Адам Ягоравіч быў катэгарычна супраць. Ён лічыў, што стан здароўя сына не дазваляе яму жыць аднаму без догляду. «Звыш таго, на наступны год павінен быў паступіць ва універсітэт яго (Максіма) малодшы брат, для якога, як матэматыка, гэта было непазбежна, а дваіх утрымліваць у розных гарадах было не па сіле», — пісаў у сваіх успамінах пра паэта бацька.

Рашэнне Адама Ягоравіча Максім перажыў балюча, але крыўды на бацьку не затаіў, бо ведаў: цяжка яму аднаму забяспечваць сваю мнагадзетную сям'ю. Акрамя Максіма і Льва ў сям'і ў гэты час расло яшчэ пяць сыноў.

Ну што ж, давядзецца паступіць у Яраслаўскі юрыдычны ліцэй, а філалагічныя навукі асвойваць самому.

Максім умеў працаваць самастойна. Гэтаму спрыяла яго выключная мэтанакіраванасць і настойлівасць. Не такі чалавек быў Максім, каб адступіцца ад сваёй мары. Скончыўшы гімназію, поўны задум і энергіі, вырашыў ён ажыццявіць сваю даўнейшую мару — наведаць Беларусь.

Беларусь! Думкі аб ёй зліваліся ў маладога паэта з вобразамі назаўсёды маладой, добрай і вясёлай маці. Ён памятае яе ласкавую ўсмешку, цяпло яе рук... Яе песні — гэта песні роднага краю, гэта песні Беларусі. Неаднойчы перачытваў юнак матчына апавяданне «Накануне рождства». Так, маці яго пісала апавяданні. Адно з іх было нават надрукавана ў «Гродненских губернских ведомостях» у 1893 годзе 29 снежня. Пісала яна аб цяжкой долі простага народа. Сумныя малюнкі народнага жыцця, галоднага маленства з матчынага апавядання яшчэ ў дзяцінстве запалі ў душу Максіма.

Паэт жадае пабыць у гущы роднага беларускага народа, паслухаць яго думы, песні, мову. Яму так не хапае гэтых жывых сувязей... З такім настроем едзе ён у чэрвені 1911 года ў Вільню, якая была ў той час цэнтрам беларускай культуры.

Пасля ціхага Яраслаўля з яго чыста рускай архітэктурай, які прывольна раскінуўся на беразе магутнай Волгі, Вільня ўразіла Максіма кантрастам паміж старымі і новымі кварталамі горада. Яе вузкія, цесныя, крывыя і ціхія вулачкі са старажытнымі вежамі, з гатычнай архітэктурай і побач — новая мітуслівая Вільня напярэдадні першай сусветнай вайны з вулічным натоўпам, стракатымі вітрынамі, з крамамі, ламбардамі, банкамі і — з людскім горам:

І места, дзе няма прастора
Дзеля прыроды буйных сіл,
Прабіла сцезжку мору гора...

Ад вуліц, што «зіяюць і гулка грымяць», на якіх «гараць аганьком вочы змучаных твараў», цягне паэта ў сярэдневяковую Вільню, да крывых вулак са старадаўнімі будынкамі, вежамі, касцёламі і царквамі, якія расказваюць аб жыцці народа ў часы Скарыны.

А завернеш у завулак — ён песны, крывы;
Цёмны шыбы глухіх, старасвецкіх будынкаў;
Між каменнямі — мох і сцяблінік травы,
І на вежы, як круглае вока савы,
Цыферблат — пільны сведка мінулых учынкаў.

Ціша тут. Маўчаліва усталі — і сняць
У небе купалы, брамы, байніцы і шпіцы;
Гук хады адзінокай здалёку чуваць,
Часам мерныя удары звана задрыжаць
І змоўкнуць, памкнуўшы ад старой званіцы.

Яскравую карціну дзелавай часткі Вільні паэт даў у санеце «У Вільні».

Ліхтарняў свет у сніяй вышыні...
Вітрыны... мора вывесак... як плямы,
Анонсы і плакаты на сцяне.
Кіпіць натоўп на жорсткім вулак дне!
Снуюць хлапцы, суюшчыя рэкламы...
Разношчыкі крычаць ля кожнай брамы...
Грук, гоман, гул — усё ракой імкне.
А далей — за радам нас, ламбардаў, банкаў —
Агі вакзала... павадка фурманкаў...
Віры людзей... сіпячы паравоз...
Зялёны семафор... пакгауз... склады...
Заводаў коміны пад цёмой нябёс...
О, горада чароўныя прынады!

Ёсць у Максіма Багдановіча верш «Касцёл св. Анны ў Вільні», які змяшчаецца ў зборах твораў паэта ў раздзеле «Вершы на рускай мове». Максім пісаў вершы і рускаю мовай, хоць такіх вершаў у яго і не многа. Але верш «Касцёл св. Анны ў Вільні» паэт напісаў на роднай мове. Рускі тэкст з'яўляецца перакладам аўтара ўласнага беларускага арыгінала. Змешчаны ён у раздзеле вершаў, напісаных на рускай мове таму, што беларускі тэкст, на думку даследчыкаў літаратуры, поўнаасцю не захаваўся. Таму ўкладальнікі прапануюць чытачу аўтарскі пераклад верша на рускую мову замест беларускага арыгінала, а радкі, якія захаваліся з беларускага верша, прыводзяць толькі ў каментарыях да тэкста ў канцы кнігі. Так да гэтага часу чытачы не ведаюць верша М. Багдановіча ў беларускім арыгінале. На самай жа справе поўны беларускі тэкст верша існаваў і нават быў апублікаваны з архіва беларускага бібліяграфа Рамуальда Зямкевіча яшчэ ў 1927 годзе. Застаўся ж ён незаўважаным тэкстологамі з прычыны таго, што быў надрукаваны ў малавядомай віленскай газеце «Беларускі дзень» (№ 13 ад 1 чэрвеня 1927 г.).

Як і кожны арыгінал, беларускі верш лепшы за пераклад, хаця б і аўтарскі. Вось поўны тэкст гэтага твора.

Каб залячыць у сэрцы раны,
Забыць пра долі цяжкі глум,
Прыйдзіце да касцёла Ганны.
Там знікнуць сцэні цяжкіх дум.

Як лёгка да гары, як красна
Узносіць вежы ён свае!
Іх зарыс стройны ў небе ясна
Ізломам дзіўным устае.

А вастрыя іх так высокая,
Так тонка ў вышні неба тнучь;

Што міг — і ўжо, здаецца воку,
Яны ў паветры паплывуць.

Як быццам з грубаю зямлёю
Расстаўся стройны, лёгкі гмах
І вось, чаруючы красою,
Уступае на блакітны шлях.

Глядзіш, — і ціхнуць сэрца раны,
І забываеш долі глум.
Прыйдзіце да касцёла Ганны,
Там знікне горач цяжкіх дум.

Вакол прыгожага старажытнага збудавання ў Вільні складзена нямала легенд. Самая кароткая з іх, відаць, тая, у якой Напалеон у час агляду старажытнай Вільні гаворыць: «Каб мог, як найлепшую здабычу на далонях вывез бы касцёл св. Ганны з Вільні ў Парыж».

Мы не ведаем, ці чуў Максім Багдановіч гэтую легенду, а таксама легенды аб стварэнні касцёла. Іх маглі расказаць паэту і супрацоўнікі рэдакцыі «Нашай нівы», знаёмыя яго з памятнымі месцамі Вільні. Ва ўсякім разе верш напісаны маладым паэтам пад непасрэдным уражаннем ад наведвання Вільні ў 1911 годзе.

Максім Багдановіч першы ўвёў у беларускую паэзію урбаністычныя матывы. У выніку гэтай паездкі ў Вільню ён стварыў цэлы цыкл вершаў «Места», які цалкам змясціў пасля ў «Вянку».

Віленскія ўражанні Максіма далёка не абмяжоўваліся вонкавым аглядам горада. Ён сустракаўся з людзьмі, вёў з імі шчырыя гутаркі. Максім умеў слухаць, ён прагна ўспрымаў усё новае для яго. У Вільні ён пазнаёміўся з беларускім літаратурным асяроддзем, з людзьмі, што выдавалі беларускую газету «Наша ніва», з асобнымі беларускімі пісьменнікамі.

Максім Багдановіч не пакінуў нам сведчанняў аб тым, з кім ён сустракаўся ў Вільні. Адно ясна, што ён не бачыўся ні з Купалам, ні з Коласам. Якуб Колас выйшаў з Мінскай турмы толькі 15 верасня 1911 года, калі Максім ужо быў у Яраслаўлі; Янка Купала сам напісаў у 1927 годзе: «З Багдановічам мне асабіста не даводзілася сустракацца, і перапіска было ў мяне з ім адна-дзве паштоўкі». Пацвярджаюць словы Я. Купалы і ўспаміны Канстанціна Буёло. У 1962 годзе яна пісала: «Дзяўчынкай гадоў чатырнаццаці, прыехаўшы ў Вільню, я першы раз зайшла ў рэдакцыю «Нашай нівы». Вельмі ветліва сустрэлі мяне там Янка Купала, Пётка, Бядуля, Цішка Гартны. Спатканне было надзвычай цёплае і сардэчнае. У рэдакцыі, над сталом Янкі Купалы, была шырокая паліца з квадратнымі гнёздамі, у якіх, кожная паасобна, ляжалі папкі з рукапісамі вершаў розных аўтараў. Была там і мая папка. Мне паказалі папку Купалы. У ёй, на самым версе, ляжала эпіграма М. Багдановіча на Купалу. Багдановіч прыязджаў у Вільню за некалькі дзён да мяне. Купалы ў Вільні на той час не было, і Багдановіч паклаў у яго папку свой сяброўскі экспромт:

Я купала — не малое,
Ды благое, наравістае дзіця,
Трэба — каб яго давесці да пуцця,
Паліваць часцей халоднаю вадою.

М. Багдановіч

Мы вельмі смяяліся з такога трапнага жарту...

Не ўбачыў Максім Багдановіч у Вільні і Змітрака Бядулі. Аб гэтым даведаемса са слоў Бядулі: «Пазнаёміўся я з М. Багдановічам увосені 1916 года, калі ён прыехаў у цэнтр Рэспублікі ў беларускі Мінск на працу» («Савецкая Беларусь», 123, № 134). Значыць, сустрэчы ў Вільні ў 1911 годзе не было.

Затое ў Вільні ў той час быў Браніслаў Ігнатавіч Эпімах-Шыпіла. Праз некалькі месяцаў у лісце ў рэдакцыю пецярбургскага альманаха «Маладая Беларусь» ад 27 лістапада 1911 года Максім Багдановіч напіша з Яраслаўля: «Паклон п. Шыпіле — пазнаёміліся ў Вільні».

Дом у Мінску, у якім нарадзіўся Максім Багдановіч.

Прагна слухаў Максім Багдановіч расказы супрацоўнікаў рэдакцыі «Нашай нівы» аб пашырэнні ў народзе, нягледзячы на ўсе цяжкасці, друкаванага беларускага слова; знаёміўся са зборамі старадрукаў і унікальнай калекцыяй сліцкіх паясоў, якія знаходзіліся ў памяшканні рэдакцыі газеты.

Новыя ўражання наводзяць паэта зноў на роздум аб лёсе народа. Усё ўбачанае ім стварыў беларускі народ. Аб гэтым павінны ведаць людзі, пра гэта трэба пісаць. Кожны народ мае права ведаць сваю гісторыю. У гарачым уяўленні юнака ўжо вырысоўваецца цыкл вершаў аб здабытках старажытнай беларускай культуры, створаных яго далёкімі продкамі,—цыкл «Старая Беларусь!» У яго ўвайшлі шырока вядомыя вершы «Летапісец», «Перапісчык», «Кніга», «Безнадзейнасць», «Сліцкія ткачыкі» і інш.

З павагаю і гурдасцю за продкаў бярэ паэт у рукі старажытную кнігу.

Псалтыр, пакрытую няжореткай бурай кожай,
Я ўзяў і срэбныя засцежкі адамкнуў...

Адзін з дамоў у Яраслаўлі, у якім жыла сям'я Багдановічаў.
Дом у Старым Крыме, у якім улетку 1915 г. жыў паэт.

Маладнє гадн,
Маладнє мадакннє
На жудн, кі жудн,
Полькі шмавіце какачннє

Полінін полькі красу,
Міні тварніх здвожн,
Заматчужо касу,
Сікеватннє вожн.

Цёмннє сад-вікаград,
Цвёт блівічкі вшкннє,—
У ахлістнє каплэд,
У гарачннє асвожн.

Будз нн, вєс маладн,
Лоджнн советнннннннннннннннн!
Празматчужо, гадн,
Заматчужнннннннннннн!

Аўтограф Максіма Багдановіча.

Вось сведчанне нашага вядомага пісьменніка Янкі Брыля: «Багдановіч прыйшоў да мяне перш за ўсё сваім «Перапісчыкам». І цяпер, перачытваючы гэты верш, амаль расчулена ўспамінаю тое хлапечае хваляванне, выкліканае, як сёння бачыцца, гранічна простым, але высока і—галоўнае—свежа паэтычным словам.

Такія звычайныя рэчы—сонца, што свеціць у вузенькае акенца келлі, яснае неба, белыя абложкі, застаўні, што лунаюць кругамі... Адзін стомлены позірк туды, праз акенца, ад чыстага аркуша са шматфарбнымі застаўкамі і канцоўкамі, выведзенымі гусіным пяром натхнёнага рабацягі-манаха, адзін позірк—і я, не толькі колішні вясковы хлапчук, але ўжо і сталы, вопытны мужчына сённяшняга дня, я так многа бачу, мяне так непаўторна хвалюе музыка роднага слова, разумнае, яркае спалучэнне сівай мінуўшчыны з простым, звычайным, даўнодаўно вядомым, любімym, да шчыmlівага болю прыгожым:

...а тут, каля акна,
Малінаўна пня і стукае жаўна...

Такім хваляваннем, вось ужо сорак гадоў, мяне хвалюе песня пра слудкіх прыгонных ткачых—зноў жа цудоўнае спалучэнне мінуўшчыны з вечна жывым...»

У верхах паэта паўстаюць перад намi вобразы славутага беларускага першадрукара Францыска Скарыны, летапісца, перапісчыка кніг, і іншых прадстаўнікоў старажытнай культуры.

Скарына, доктар лекарскіх навук,
У доўгай вопратцы на вежы сочыць зоры...

* Разуменне ролі гістарычнага вопыту ў жыцці народа з вялікай сілай упершыню ў беларускай літаратуры прагучала ў творчасці юнага Максіма Багдановіча. Вельмі хораша сказаў аб гэтым наш сучасны паэт і прайзак Уладзімір Караткевіч у вершы «Багдановічу»:

Ты прыйшоў
І гарачым словам
Рунь узняў на роднай зямлі.
Ты сказаў нам:
Унукі Скарыны,
Дзе ваш гонар, моц і краса?

Сучасны беларускі літаратуразнаўца і крытык Рыгор Бярозкін высока ацэньвае вершы М. Багдановіча на гістарычныя тэмы і ставіць у заслугу паэту яго «сапраўды рэалістычны гістарызм». У грунтоўным даследаванні творчасці Янкі Купалы і Максіма Багдановіча «Звенні» Рыгор Бярозкін піша: «Кожная нацыянальная паэзія раней ці пазней ажыццяўляе пераход ад рамантычна-інтуітыўных «праглядаў» гісторыі, ад пошукаў аналогіі у мінулым да сапраўды рэалістычнага гістарызму. У беларускай паэзіі гэты пераход звязаны перш-наперш з імем Максіма Багдановіча, аўтара твораў нахшталт «Безнадзейнасці».

Цыкл вершаў Максіма Багдановіча на гістарычныя тэмы ніколі не страціць эстэтычнага зараду. Яго вершы хвалююць нас і зараз, як хвалівалі яго сучаснікаў.

У Багдановіч не толькі стварае вершы на гістарычныя тэмы, але і піша ў 1911 годзе артыкулы «Кароткая гісторыя беларускай пісьменнасці да XVI стагоддзя» і «За сто лет. Нарыс гісторыі беларускай пісьменнасці», а ў 1914 годзе — «Белорусское возрождение». І, відаць, гістарычныя погляды Максіма Багдановіча былі новымі і цікавымі для беларускай грамадскасці таго часу, бо вядомы беларускі савецкі гісторык У. І. Пічэта апублікаваў у 1922 годзе спецыяльны артыкул «Багдановіч як гісторык беларускага адраджэння».

Пазнаёміўшы чытача з асноўнымі палажэннямі артыкулаў паэта, прафесар У. І. Пічэта робіць наступны вывад: «Асноўныя вехі» працэсу развіцця беларускай культуры намечаны М. Багдановічам правільна, і «будучаму гісторыку прыйдзеца з імі лічыцца».

У Вільні Максім прабывў усяго два дні, начаваў у памяшканні рэдакцыі «Нашай нівы», якая змяшчалася ў той час на Завальнай вуліцы, у доме № 7. Ён марыў аб непасрэдных сустрэчах з беларускімі сялянамі, з людзьмі, што сваімі рукамі здабываюць хлеб, гавораць на жывой беларускай мове, пяюць дарагія яму матчыны песні. І вось два месяцы жыве ён у фальварку Ракуцёўшчына на Маладзечаншчыне.

Да нас не дайшлі ні запісы Максіма Багдановіча, зробленыя на вёсцы, ні іншыя сведчанні аб яго дзейнасці таго часу. Але мы ведаем, як прагна імкнуўся ён да сустрэчы з простым беларускім народам. «А сэрца ўсё імкне да бацька скага краю», — пісаў паэт у творы «У вёсцы». Безумоўна, ён не толькі прыслухоўся да народнай мовы, але і гутарыў з людзьмі і рабіў нататкі для сябе. А яны, відаць, загінулі ў агні ў час белагвардзейскага мяцяжу ў Яраслаў (1918 год), калі гарэў дом, у якім жыла сям'я Багдановічаў.

Прамым вынікам вясковых сустрэч Максіма з'явіўся яго твор «У вёсцы». Паэта сустрэла на вёсцы страшэнная беднасць, нястача і счарнелая саломачка глыбшых страх. Але ў гэтых счарнелых хатах жылі працавітыя, шчырыя і сумленныя людзі. І паэт убачыў высакародныя рысы мадонны ў хляй, худой і замурзаны дзяўчыцы, якая суцяшала напалоханага маленькага хлопчыка:

...І ў гэты час яна,
Здавалася, была аж да краёў паўна
Якойсь шырокаю, радзімаю красою,
І, помню, я на міг пахарашэў душою.

Дом у Ялце, дзе памёр Максім Багдановіч.

Ракуцёўшчынскі перыяд быў вельмі плённым у творчасці Максіма Багдановіча. Паводле ўспамінаў сакратара рэдакцыі «Нашай нівы», паэт напісаў на вёсцы цыклы вершаў «Старая Беларусь» і «Места» і паэмы «У вёсцы» і «Вераніка», якія пазней у кнізе «Вянок» склалі цыкл «Мадонны». Гэта значыць, за два месяцы паэт напісаў 17 вершаў і дзве паэмы. Ведаў аб гэтым сакратар са слоў самога паэта, які з Ракуцёўшчыны ехаў зноў праз Вільню.

У акадэмічных выданнях «Твораў» (1927) і «Збору твораў» (1968) М. Багдановіча паэма «Вераніка» не датавалася. Цяпер-мы ўпэўніваемся, што асноўны яе тэкст быў напісаны ў летнія месяцы 1911 года. Сведчыць аб часе напісання паэмы «Вераніка» і аўтограф Максіма Багдановіча на фотакартцы, падараванай гімназічнаму таварышу Мікалаю Рафаілавічу Какуеву (захоўваецца ў Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна). На адвароце фотакарткі М. Багдановіч запісаў уласны пераклад на рускую мову некалькіх радкоў з паэмы «Вераніка», паставіўшы дату 24 жніўня 1911 года. Але ў 1911 годзе паэма была без эпілога. Эпілог «Ізноў пабачыў я сялібы...», які зараз так задушэўна выконвае ансамбль «Песняры», быў змешчаны ў аўтарскай кнізе «Вянок» асобным вершам. Напісаны ён значна пазней за паэму і адасланы ў рэдакцыю ў пачатку 1913 года, калі «Вянок» ужо знаходзіўся ў друкарні. З прычыны таго, што першыя аркушы ўжо былі набраны, эпілог паэмы давялося змясціць асобным вершам. Пра тое, што гэты верш з'яўляецца эпілогам «Веранікі», мы даведваемся з пісьма паэта ў рэдакцыю газеты «Наша ніва» ад 2 сакавіка 1913 года.

Ці пакінуў Багдановіч у рэдакцыі «Нашай нівы» рукапісы створаных ім у Ракуцёўшчыне твораў, праезджаючы зноў праз Вільню? А можа, толькі казаў, а прыслаў пазней? Гэтага мы не ведаем. Не ведаем і таго, ці дапрацоўваў ён іх у Яраслаўлі. Пісьмовыя сведчанні ёсць толькі пра тое, што ў Яраслаўлі ён дапісаў да паэмы «Вераніка» эпілог.

А вось паэму «У вёсцы», напісаную ў 1911 годзе ў Ракуцёўшчыне, паэту давялося пісаць нанова, бо першапачатковы рукапіс быў згублены або на пошце, або ў рэдакцыі «Нашай нівы». У лісце ад 21 кастрычніка 1913 года Багдановіч пісаў: «Адзел «Мадонны» складаецца ў мяне з дзвюх паэм: «Вераніка» і «У вёсцы», чарнавіка апошняй няма, аднак, здаецца, патрапіло ізноў напісаць».

Напісаўшы нанова паэму «У вёсцы», паэт паведамляе рэдакцыі ў лісце ад 7 лістапада 1913 года: «На рэдакцыю «Н(ашай) Н(івы)» пасылаю паэмку «У вёсцы», першую з аддзела «Мадонны», гэты адзел пасвячаю АРК (так толькі буквы і пастаўце)».

Відаць, у хуткім часе пасля наведвання Беларусі на аснове ракуцёўшчынскіх уражанняў паэт напісаў вядомы верш «Даўно ўжо целама я хварэю...», надрукаваны 26 студзеня 1912 года ў газеце «Наша ніва»:

У родным краю ёсць крыніца
Жывой вады.
Там толькі я магу пазбыцца
Сваёй нуды.

Калі ж у ім умру-загіну,—
Не жалюся я!
Не будзеш цяжка ты сыну
Свайму, зямля.

Паездка на Беларусь дала Максіму многа. Бацька паэта Адам Ягравіч пісаў:

«Паездкай ён быў вельмі задаволены, і, вядома, яна была вельмі карыснай для яго паэтычнай дзейнасці. Вярнуўшыся, ён многа расказваў пра падзвіжніцкаў беларускай літаратуры, пра тыя цяжкасці, якія яны перажываюць, пра нястачу сродкаў, пра бескарыслівае служэнне роднаму слову многіх працаўнікоў, галоўным чынам з асяроддзя настаўнікаў...»

Але нягледзячы на ўбачаныя цяжкасці, Максім «быў поўны бадзёрасці і веры ў светлую будучыню свайго народа...» — пісаў далей Адам Ягравіч.

Сустрэўшыся з дзеячамі беларускай культуры, убачыўшы, як шырока распаўсюджваецца ў народзе беларуская газета «Наша ніва», Максім яшчэ раз упэўніўся, што праца яго патрэбна Народу. Уражаннямі ад паездкі ў Вільню і Ракуцёўшчыну Багдановіч дзяліўся са сваім таварышам Дзядорам Дзявольскім. Пазней, у 1958 годзе, Дзявольскі напіша ў сваіх успамінах:

«Мне думаецца, што толькі пасля гэтай паездкі Максім адчуў і зразумеў, што ён сапраўды беларускі паэт».

Ніна БАТАЦЫ